

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

«Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»
XVIII Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XVIII Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**PROCEEDINGS
of the XVIII International Scientific Conference
for students and young scholars
«GYLYM JÁNE BILIM - 2023»**

**2023
Астана**

УДК 001+37
ББК 72+74
G99

«GYLYM JÁNE BILIM – 2023» студенттер мен жас ғалымдардың XVIII Халықаралық ғылыми конференциясы = XVIII Международная научная конференция студентов и молодых ученых «GYLYM JÁNE BILIM – 2023» = The XVIII International Scientific Conference for students and young scholars «GYLYM JÁNE BILIM – 2023». – Астана: – 6865 б. - қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-337-871-8

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001+37
ББК 72+74

ISBN 978-601-337-871-8

**©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2023**

20. Zakon Respubliki Kazakhstan «Ob avtorskom prave i smezhnykh pravakh» ot 10 iyunya 1996 g. No 6 [The Law of the Republic of Kazakhstan “On Copyright and Related Rights”]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z960000006> (accessed 25 November 2019).
21. Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan. Kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulya 2014 g. No 226-V ZRK [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan Dated July 3, 2014 no. 226-V ЗРК]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> (accessed 25 November 2019).
22. Pravila prisuzhdeniya stepeney, utverzhdennyye Prikazom Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazakhstan ot 31 marta 2011 g. No 127 [The Rules for Awarding Degrees, Approved by Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan Dated March 31, 2011 no. 127]. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006951#z10> (accessed 25 November 2019).
23. Сыздыкбаева, А. Академическое мошенничество субъектов постдипломного образования: сущность, текущее состояние. Научный журнал «Вестник НАН РК», (3), 161–178. (2022). <https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.309>
24. <https://enu.kz/downloads/april-2022/kodeks-chesti-studenta-rus.pdf>
25. Dremova O. V., Bekova S. K. Eticheskie kodeksy v universitetakh: chto i kak oni reguliruyut? [University Codes of Ethics: What Do They Regulate and How?]. – 2021. – № 1(85). – С. 88-99. – DOI 10.22394/2078-838X-2021-1-88-98. – EDN ZBFZNG.

ОӘК 14.35.17

ТЕОРИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДЕГІ ТРАНСВЕРСАЛДЫ ДАҒДЫ МӘСЕЛЕСІ

Абуталипова А.Д.

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Педагогика және психология» мамандығының 2 курс магистранты

Асылбекова М.П.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің п.ғ.к., профессор м.а.

«Трансверсалды дағдылар»/«трансверсалды күзiреттiлiк» терминдерi қазiргi бiлiм беру кеңiстiгiнде салыстырмалы түрде жаңа болып келедi, дегенмен "трансверсалды" терминiнiң эволюциялық жолы ұзақ. Бұрын ол өзiнiң жұмысында математика және теориялық информатика контекстерiмен шектелген.

Трансверсалдылық - бұл бастапқыда сызықтық алгебра, ХIХ ғасырдың басындағы дифференциалды және геометриялық топология туралы түсiнiк, кеңiстiктi кесiп өту мүмкiндiктерiн сипаттаған болып табылады.

"Трансверсалды дағдылар" терминi соңғы кездерi Еуропаның бiлiм беру жүйелерiнде бiлiм беру стратегиясы мен саясаты сияқты кең тәсiлдер аясында ғана емес, сонымен бiрге нақты тапсырмаларға бағытталған құжаттарда да жиi қолданылады. Олардың маңыздылығы көптеген деңгейлерде артып келедi: бiлiм беру саласындағы шешiм қабылдаушылар (Бiлiм министрлiктерi/департаменттерi, мамандандырылған билiк органдары, кеңестер мен басқармалар, мектептер мен университеттердiң басқарушы қызметкерлерi), оқытушылар құрамы мен студенттер арасында. Осындай деңгейлердiң контекстiнде трансверсалды дағдылар екi бағытты ағымның шеңберiне енедi; олар бiлiм беру талаптарына енгiзiлген, сондықтан оқытушылар құрамы студенттердiң дамуын қамтамасыз етуi керек (жоғарыдан төменге қарай), бiрақ сонымен бiрге олар студенттердiң өздерi үшiн көбiрек сұранысқа ие, олар үшiн еңбек нарығында бәсекеге қабiлеттi (төменнен жоғары бағыт) қандай құзыреттер қажет екенiн көбiрек бiледi [4, 86-99].

XX ғасырдың екінші жартысы қоғамдағы интеграциялық және алмасу процестерінің (әлеуметтік метаболизм) күшеюімен сипатталады. Ақпараттық қоғамдардың жаһандануы толеранттылық пен әлеуметтік серіктестік идеологиясы мен философиясының дамуымен қатар жүреді. Ағымдағы өзгерістер контекстіндегі когнитивті тәжірибелер синтезге ұмтылумен, пәнаралық байланыспен, пәндік шекараларды бұзумен және пәндік дискурстарды араластырумен сипатталады. Әлеуметтік жұмыстың заманауи теориясы ғылымдағы постмодерндік көзқарастың барлық ерекшеліктерін қамтиды, бұл кезде бәрі логикаға бағынады («шекараны кесіп өт, арықтарды толтыр») және ақылға қонымды принциптерге құрылған когнитивтік процестің жүйе құраушы негіздері тез өзгеріп отырады [6,153].

Терминологиялық тұрғыдан алғанда, "трансверсалды дағдылар" тіркесін жиі қолданылмайтын, бірақ "берілетін дағдылар" деген неғұрлым ашық терминге балама деп санауға болады. Соңғысы қазіргі немесе жақында болған жұмыстардан басқа жұмыс пен кәсіптерге қатысы бар адамдардың дағдыларына қатысты болды. Бұл дағдыларды жұмыстан тыс уақытта немесе бос уақытты өткізу кезінде, білім алуға немесе кәсіби дайындыққа қатысу нәтижесінде алуға болады. Жалпы алғанда, бұл бір контексте немесе ерекше жағдайды, мәселені шешу үшін алынған және басқа контекстке ауысуға болатын дағдылар.

Неміс ғалымы Вольфганг Вироба қазіргі теориялық даму процесін трансверсалды ретінде дәл анықтады. Мұндай процесс сұрақтар мен мәселелердің белгілі бір тұжырымына қатысты қажетті білімді синтездеу үшін білімнің әртүрлі салалары арасындағы тәртіптік шекаралардың тұрақты қиылысуын білдіреді. Алынған ақпаратты әлеуметтік жұмыс теориясының перспективасына біріктіру үшін біз бір бағдарламадан екіншісіне және керісінше немесе бір теориядан екіншісіне ауысамыз.

Вельштін плюрализмнің негізгі дәлелі ұтымдылық өлшемдерінің әрқайсысын одан әрі дивергентті және бәсекелес парадигмаларға бөлудің сөзсіз болуын анықтауға бағытталған.

Рационалдылықтың шексіз гетерогенділігі, Вельштін өрнегі кун парадигмасы тұжырымдамасы болып табылады, ол радикалданған рационалдылықты отбасылық ұқсастықта біріктіруге тырысатын модельдер мен метадискурстардың демаркациясының белгісі ретінде өзін - өзі қамтамасыз етумен, бірақ құрылымы интерпарадигматикаға сілтемелермен толықтырылған. Осылайша, Вельштін пікірталас тақырыбы ұтымдылық болып табылады, олар парадигматикалық түрде өздерін гетерогенді ниеттерді, қиылыстарды және өтпелі күйлерді логикалық түрде байланыстыратын желілердің күшті плексусы ретінде көрсетеді [5,346].

Шекаралардың ашықтығы және танымның пәнаралық сипаты (соңғысы зерттеу тақырыбына байланысты кейбір шекаралар әлі де бар деп болжайды.) Дискурстардың осы түрлерінің ешқайсысы пәнаралық синтездің әмбебап кепілгерінің қауіпсіз орнын талап ете алмайды. Рационалдылық, егер ол әлеуметтік жұмыс теориясын сипаттай алса, онда ол гибриді бейненің моральдық-экономикалық негіздер мен танымдық перспективалар кешені ретінде ұқсастығын білдіреді. Осылайша, осы жағдайға қатысты «білім» оның құрылымын өзгертеді, ол әр түрлі (рационалды) кешендер арасындағы айырмашылықтар мен бірлікті ескеретін трансверсалды болуы керек. Танымның түбегейлі басқа сапалық сипаттамасы ретінде трансверсалдылық белгілі бір нақты мәселелерді білдіру үшін әдеттегі тақырыпқа бағытталған тәсіл жеткіліксіз болған кезде талап етіледі. Ол тұтастық идеясын дәйекті түрде ұстанады және оның нақтылануы қазіргі кезде әртараптандыруға немесе әртүрлілікке, тәртіпсіздікке және ақыл-ойдың шексіз нақтылығына жол бермейді.

Сәйкестік және гетерогенділік. Трансверсалды тәсілдің мұндай қасиеттері париккулярлық тәсілден айтарлықтай артықшылықтар береді. Ол ұтымдылықтың микро және макроформаларын түзету, олардың шектеулерін белгілеу, парадигма құрылымдарын қайта құру және олардың өзара тәуелділігі мен өзара байланысын көрсету арқылы қақтығыс жағдайында байланыстырушы болады. Сонымен қатар, білімнің мақсаты өзгерді. Ол барлық ұтымдылықтың

жан-жақты шекті бірлігін орнатудан бас тартады және "ұтымды әділеттілікті" сақтауға жүгінеді. Трансверсалды тәсіл адамның өзін тануға ықпал етеді және бір-біріне қарсы парадигмалардың болу құқығына кепілдік береді. Яғни, ұшқыр оймен алда жан-жақты ойлау мен дамуда адамдар арасында бәсекелестік болатынын келтіруге болады. Ол ерекшеліктердің негізсіздігін, сондай-ақ ұтымдылық арасындағы қарым-қатынаста майоризм мен тоталитаризмді ашады және сынайды. Рационалды әділеттіліктің кепілдіктері рационалдылықтың тең емес оптикасы арасында таңдау кезінде де ескерілуі керек. Рационалдылықтың әрқайсысы басқаларға балама бола алатындықтан, күмән тудыратын барлық баламаларды ескеріп, олардың біреуінің пайдасына дәлелдер келтірген кезде жағдайдың сәйкестігін мұқият бақылау қажет. Өтпелі кезең, өтпелі күйлер тақырыбы трансверсалды ақыл қозғалысының орталық формасына айналады. Ол трансверсальды ақыл тұжырымдамасының өзегін құрайды.

Гетерогенді парадигмалар арасындағы ауысуларды анықтауға арналған эксклюзивті доминант диалектикалық және трансверсалды әрекет етуге мәжбүр етеді, олардың арасындағы ұзақ және үздіксіз қарым-қатынас мүмкіндігін жоққа шығарады, бұл олардың кез-келген жағдайда үйлесімділік сәттерін де, айырмашылықтарын да ашуға мүмкіндік береді. Осылайша, трансверсалды ақыл шекті ой мен ақылдың дамуында мүмкіндік жоқ жерде даму жолдарын жасайды [2, 14-19].

Қазіргі заманғы әлеуметтік-мәдени және білім беру жағдайы мектептегі білім берудегі трансверсалды құзыреттіліктерді қалыптастыру және дамыту мүмкіндіктерін талдау мен жобалауға назар аударады.

Сондықтан мектептегі барлық пәндер бойынша оқу үдерісінде, барлық жаста және оқу іс-әрекетінде қолайлы оқу ортасын құру туралы шешімдер білім мен дағдыларды үнемі қайта құруды қамтамасыз ететіндей құрылымдалған және нақтыланған жөн. Басқаша айтқанда, бұл дағдылар мен олар негізделген білім жасы мен кәсібіне қарамастан қолдануға болатын салалық құзыреттіліктердің негізін құруы керек.

Көптеген ғалымдар трансверсалды дағдыларды нақты ашып анықтауға тырысты. Мысалы, білім беру реформасының глоссарийі, Ұлы мектептердің Серіктестік қызметі, Мэн штатының Портленд қаласындағы мектептерді қолдау жөніндегі коммерциялық емес ұйым, осы мәселе бойынша егжей-тегжейлі мақаланы қамтиды, оның ішінде біз кейбір үзінділерді таңдадық: "21 ғасыр дағдылары" термині қазіргі әлемде жетістікке жету үшін өте маңызды деп саналатын білімнің, дағдылардың, жұмыс әдеттерінің және мінез-құлық белгілерінің кең жиынтығын білдіреді. Жалпы алғанда, 21 ғасырдағы дағдыларды барлық академиялық пәндер бойынша, сондай-ақ студенттің өмір бойы барлық білім беру, мансап және азаматтық жағдайларда қолдануға болады.

Айта кету керек, "21 ғасыр дағдылары" тұжырымдамасы анықталуы оңай емес және ресми түрде кодталмаған немесе жіктелмеген кең және аморфты білім мен дағдыларды қамтиды. Бұл термин білім беруде кеңінен қолданылғанымен, ол әрдайым дәйекті түрде анықталмайды, бұл шатасуға және әртүрлі түсіндірулерге әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, бірқатар байланысты терминдер, соның ішінде қолданбалы дағдылар, пәнаралық дағдылар, берілетін дағдылар, өтпелі дағдылар, танымдық емес дағдылар және жұмсақ дағдылар, сонымен қатар жалпы білім мен дағдыларға қатысты кеңінен қолданылады. "21 ғасыр дағдылары".

Келесі тізімде 21 ғасырдың дағдыларымен байланысты білім, дағдылар, жұмыс әдеттері мен мінез-құлық ерекшеліктеріне қысқаша иллюстрациялық шолу бар:

- Сыни тұрғыдан ойлау, проблемаларды шешу, пайымдау, талдау, түсіндіру, ақпаратты синтездеу;

- Зерттеу дағдылары мен тәжірибелері, сауалнама;

- Шығармашылық, көркемдік, қызығушылық, қиял, жаңашылдық, өзін-өзі көрсету;

- Табандылық, еркіндік, жоспарлау, өзін-өзі тәрбиелеу, бейімделу, бастамашылық;

- Ауызша және жазбаша қарым-қатынас, көпшілік алдында сөйлеу және презентациялар, тыңдау;

- Көшбасшылық, топтық жұмыс, ынтымақтастық, ынтымақтастық, виртуалды жұмыс кеңістігі;

- Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) саласындағы сауаттылық, бұқаралық ақпарат құралдарындағы және әлеуметтік желідегі сауаттылық, визуалды интерпретация, деректерді интерпретациялау және талдау, компьютерлік бағдарламалау;

- Азаматтық, этникалық және әлеуметтік сауаттылық;

- Экономикалық және қаржылық сауаттылық, кәсіпкерлік;

- Жаһандық хабардарлық, көп мәдениетті сауаттылық, гуманизм;

- Ғылыми сауаттылық және пайымдау, ғылыми әдіс;

- Экологиялық және экологиялық сауаттылық, экожүйелерді түсіну;

- Денсаулық сақтау және денсаулық сақтау саласындағы сауаттылық, оның ішінде тамақтану, диета, жаттығу, Қоғамдық денсаулық сақтау және қауіпсіздік.

- Мүдделі тараптардың әртүрлі деңгейлеріндегі түпкілікті дағдылардың

- маңыздылығы.

Кембридж университеті өзінің тіл білімі бойынша дипломдық бағдарламасын алға жылжытады, ол студенттің кәсіби дағдыларымен қатар дамыта алатын дағдыларына баса назар аударады.

Трансверсалды дағды жаңадан енгізілгенімен ол, барлық ғасырларда өмір мен дамудың бір бөлігі болды. Дәл қазір білім беру саласында басты назар осы дағдылар мен құзыреттіліктерге аударылады. Бұл сынып қабырғалары мен пәндердің бөлінуіне байланысты шектеулерді жеңу керек, сондықтан білім беру оқушыларды сыныптан тыс әлемде қажет дағдыларға бағыттайды және дайындайды. Сол себепті де оқушылар мен студенттердің сабақтан тыс әлеуметтік қоғамда өз дағдысын дамытуы маңызды.

«Трансверсалды» термині мектеп педагогикасына келесідей ерекшеліктерімен қатысы болып саналады:

Біріншісі – ойлай білу, оқуға үйрену.

Екіншісі – мәдениеттілік, өзара әрекеттесу, өз ойын жеткізе білу.

Үшіншісі - өзіне және басқаларға қамқорлық жасау, күнделікті істерін және өз қауіпсіздігін басқару.

Төртінші – көп сауаттылық, бұрын балалар оқу мен жазуға үйрететін еді, енді олар ақпаратты кез келген форматта қабылдап, талдай білуі керек.

Бесінші – жаңа технологияларды пайдалана білу.

Жоғары сыныптар үшін кәсіпкерлік дағдыларды меңгеру маңызды – бұл алтыншы құзыреттілік.

Жетіншісі – қоғам өміріне қатысу, оған әсер ету, тұрақты болашақ құру. Қазіргі уақытта білім берудегі екпін фактілік хабардар болудан өмір бойы білім алу деп аталатын нәрсенің негізі болып табылатын осы жеті құзыретке ауысты. Енді фин мектептерінің бұл құзыреттерді есте сақтаудан басқа амалы жоқ.

Трансверсалды құзіреттіліктер білім беру мақсаттарын тұлғаға бағыттау және оларды оқушылардың жеке даралығы тұрғысынан өзекті ету мүмкіндігі ретінде күтілетін білім беру нәтижесі және басқа барлық нақты құзыреттердің дамуының негізгі факторы болып табылады. Олар барлық басқа ерекше қабілеттер мен дағдылардың негізі болып келеді. Бұл білім мен дағдыны жаңа жағдайларға көшіру түріндегі жүйелі және берік білім әкелетіндей оқушылардың дамуына ықпал ететін жаңа әдістер мен дағдыларды үнемі іздеуді талап етеді. Бұл дидактикалық міндеттерді шешу мектептегі білім беру ортасын жобалауда жатқан кешенді тәсілді қажет етеді.

Бұл трансверсалды құзыреттіліктерді қалыптастыру мен дамытуға және мұғалімдерді осы тапсырмаға дайындауға кепілдік бере алады. Осындай білім беру нәтижелеріне жету жолдарын іздестіру және оларды бағалау критерийлерін тұжырымдау барысында құзыреттілік көзқарас шеңберінде қолданылатын заманауи білім берудің жаңа әдістемесі құрылуда. Оның табиғаты әлеуметтік қажеттіліктер, экономикалық басымдықтар және жаһандану әлеміндегі басым үрдістер сияқты жаңа шындықтарды көрсетеді. Сондықтан қазіргі білім берудің мақсаттары белгілі бір салада білім, білік және дағдыларды меңгерумен ғана емес, жалпы адамзаттық құндылықтарды дамытумен және шындықты тұтас (пәнаралық) қабылдауды қалыптастырумен байланысты. Осы мағынада құзыреттілік көзқарас пәнаралық ғылым мен техниканы дамытудың заманауи парадигмасына және олардың жетістіктерін біріктіретін білімге негізделген.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Кононова В. А. Трансверсальность: эволюция термина через призму корпусов и других контекстов // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. 2020. Т. 12, вып. 2. С. 34–42.
2. Павлова О. Н. Трансверсальная идентичность и современная нарциссическая реальность // Вестник РУДН. Серия «Философия». 2010. № 3. С. 11–19.
3. Разумовская В. А., Кононова В. А. К вопросу о необходимости формального признания неформального образования // Alma Mater. Вестник высшей школы. 2016. № 2. С. 72–77.
4. Цветков С. В. Критерии прочности трансверсально-изотропных материалов различных классов симметрии структуры // Вестник МГТУ им. Н. Э. Баумана. Серия «Машиностроение». 2009. № 1. С. 86-99.
5. Welsch W. Unsere postmoderne Moderne. Berlin: Akademie Verlag GmbH, 2002. 346 S.
6. Миннуллина Э. Б. Сущность объекта как цель социального познания. Казань: КГЭУ, 2005. 153 с.

ОӘК 378. 418.24

СТУДЕНТТЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ

Абдилдаева Балнұр Нұржанқызы

bal-ab@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекші: К.Р.Калкеева - п.ғ.д., профессор

Астана қ., Қазақстан Республикасы

Қазіргі кезеңде Республикамызда білім берудің жаңа жүйесі жасалып, қазақстандық білім беру жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл педагогика теориясы мен оқу-тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр: білім беру парадигмасы өзгерді, білім берудің мазмұны жаңарып, жаңа көзқарас, жаңаша қарым-қатынас пайда болды. Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінде адам ресурстары әлеуетін дамытудағы «Болашақ» бағдарламасы Қазақстанның ең үздік, әрі дарынды студенттеріне әлемнің жетекші білім беру мекемелерінде оқуға мүмкіндік береді.

Жастарға инновациялық өркениет пен жаһандану үрдісінің талабына лайықты білім беру және сол ағымда тәрбиелеу – республикамыздың жоғарғы оқу жүйесінің өзекті де өткір міндеттеріне айналуда. Болашақ маманның тұлғалық дамуының негізгі параметрлері оның жалпыадамзаттық құндылықтарға бағытталуы, ізгілік, зиялылық, креативтілік, белсенділік, жеке